

A MAGYAR REGÉNY GYERMEKKORÁRÓL.

Lanson, a párisi egyetem tanára, néhány év előtt megjelent Módszertanában elítélte azokat, akik a természettudományok módszerét akarják az irodalomtörténetre alkalmazni. Az ilyen tudományos formula — úgymond — itt csak szemfényvesztés.¹ Nem kevésbé szigorúan nyilatkozik a Lanson által elített irány egyik doktrinájáról: az evolúcióról, Császár Elemér. Az emberi értelem — olvassuk nála — felállította a tételt: valamint a természetben nincsen ugrás, hanem minden hosszú, nyomon kísérhető fejlődés eredménye, akként a művészetben is az alkotó szellem minden termékét a megelőző törekvések lassú munkája érlelte meg. Ez a racionális magyarázat menten összeomlik, ha a művészeteknek arra a ragyogó korszakára gondolunk, melyet a történelem Perikles korának nevez s ebben a korban főkép a görög dráma fejlődésére. — A továbbiakban — amit már nem szó szerint idézek — előadja Császár, hogy Aischylos előtt alig volt dráma, de még a görög tragédiánál is rohamosabban fejlődött a magyar regény, mely épen másfél évtized alatt szökkent előzmények nélkül a magasba. Ugyanis 1832-ben jelent meg Fáy András Bélteky-háza, az első igazi magyar regény; nagyobb munkával felléptek pedig Jósika 1836., Eötvös 1839., Jókai 1846., Kemény Zsigmond 1847-ben.²

Az irodalomtörténet elmélete elég mostoha gyermeke irodalmunknak arra nézve, hogy felhasználjam az alkalmat s az én ellenkező meggyőződésemet röviden kifejtsem. Lássuk előbb a magyar regény evolúcióját.

A *Bélteky-házat*, az első magyar társadalmi regényt, mint általában nevezik, én is nagyra tartom, de első magyar regénynek nem ismerem el, mint Császárón kívül Badics is vallja.³ Még kevésbé természetesen Jósika Abafi-ját, mint Széchy Károly teszi.⁴ Én ezt jóval messzebb keresem.

¹ De la méthode dans les sciences. Paris, 1911.

² Császár Elemér: Eötvös József mint regényíró. Magyar Figyelő, 1913, 24.

³ Badics Ferenc: Fáy András életrajza. 1890, 395. l.

⁴ Beüthy-Badics: A magy. irod.-tört. 1907. II. 173.

Ma a nagyközönség, mely nem foglalkozik az irodalom történetével, jó, ha Petőfi gúnyos verséből (Kedves vendégek) ismeri a *Kartigám* nevet, nem sejtve, mit jelentett e név 1772-ben. «Megjelent Kartigám, az egész világ azt olvasta s philosophiát tanuló ifjaink ebben lelék örömüket. Nem volt szebben írt magyar könyv, nem volt lelkesebb, nem volt inkább gyönyörködtető román széles e világon» — mondja a kortárs Kazinczy és nem innen tudjuk egyedül, hogy Kartigám óriási sikere egyike a legnagyobbaknak egész irodalmunkban. Nem utolsó bizonyíték a hat kiadás, amelyet 30 év alatt megért. Az irodalomtörténet csaknem egyhangú megállapodással azt vallja, hogy ez az első magyar regény. Kartigám az első magyar regény, ha nem is a szónak mai értelmében, mikor a regénytől nemcsak bonyolódott cselékvényt, hanem művészi szerkezetet és következetes jellemfestést is követelünk. De regény, mert itt lép először jogaiba a szerelem — olvassuk Császár Elemérnek egy régebbi munkájában.¹

Azt a megszorítást, amelyet Császár itt és fentebb idézett munkájában tesz, jobb figyelmen kívül hagyni. Ha Kartigám is regény, amint ő maga vallja, akkor lényegben nem különbözik az általa első *igazi* regénynek nevezett Bélteky-háztól. Ez következik különben más úton az ő saját szavaiból is. Ha ugyanis a regénytől művészi szerkezetet követel, rosszul áll a dolga a Fáy regényének, mert mindenki tudja róla, már Bajza megmondta, hogy szerkezete egészen primitív, különböző életrajzoknak laza összefűzésében áll. Ez alapon akár ettől is megtagadhatjuk a mai értelemben vett regény nevet. Maradjunk tehát csak annál, hogy Kartigám is regény, a Bélteky-ház is az.

A kortársak eredeti gyanánt élvezték az első magyar regényt és csak Heinrich Gusztáv bizonyította be kétségtelenül, hogy németből van fordítva.²

Mészáros Ignác nem az egyetlen, aki magáé gyanánt adja azt, amit csak fordított. Megtették mások is (Dugonics, Verseghy stb.), mert a kor felfogása e tekintetben más volt, mint ma.

A nagy olvasási kedvet Kartigám után elég bőven táplálták. A magyar regény története még nincs megírva, de azért innen-onnan, a XVIII. századra legfőképp Beöthy Zsolt kitérő munkájából, legalább megközelítő képet nyerhetünk ez első korszak termékenységéről.

Főlelíthetjük a következő fordításokat: *Svédziai grófné* (1772), *Belizár* (kétszer: 1773, 1776), *Kasszandra* (1774), *Cyrus nyugodalma* (1778), *Klímius Miklós* (1783), *Ártatlan mulatság* (1785), *Robinson* (kétszer: 1787, 1794), *Szigvárt* (1787), *Hallónak boldog estéje* (1788),

¹ Verseghy Ferenc élete és művei. 1903, 288. l.

² Kartigám, 1880. Olcsó Könyvtár, 217—220.

Bácsmegyey (1789), *Mária* (1791), *A budai basa* (1791), *Jelki András* (1791), *Argenis* (kétszer: 1792), *Róbert Péter* (1797).¹

Mind ezek ma már jórészt semmitmondó nevek még a szakembernek is, csak kettő emelkedik ki közülük: *Kasszandra* és *Bácsmegyey* (Robinson híre nem innen származik). *Kasszandra* ugyan nem érte el hatásra *Kartigámot*, de megközelítette, *Bácsmegyeynek* is sikert szerzett a wertherizmus uralkodó hangulata.

Eredeti munkát sokkal kevesebbet tudunk e korból felmutatni és még ezek eredetiségét is folyton fenyegeti az egyre mélyebb kritikai búvárlat. Ime *Dugonics* regényeit (*Etelka* 1788, *Arany Pereczek* 1790, *A szerecsenek* 1798, *Jolánka* 1803, *Cserei* 1808) saját kora csaknem teljesen eredetiek gyanánt élvezte, míg ma eredetiségükben abban a ritkább esetben se hiszünk már, ahol a fordítás még nincs kétségtelenül bebizonyítva.

De bármit hoz is a jövő kutatás, azon nem változtathat, hogy a XVIII. század végén legnépszerűbb magyar könyv az *Etelka*, ha nem is az első magyar regény, mint *Endrődi Sándor* hinni látszik.² Hatás tekintetében addig mindent felülmúl ez a valósággal bálványozott munka, utána pedig csak másfél évtized múlva tud vele megmérkőzni egy verses könyv, *Kisfaludy Sándor Himfyje*. Amíg pedig egy másik regény jut ily népszerűsége, addig félszázad is eltelik és még ekkor se egészen bizonyos, hogy *Abafi* (1836) vagy a *Karthauzi* (1839) elérte-e e tekintetben *Etelkát*. Lehet-e már most egy ilyen munkát mellőzni a magyar regény fejlődésében? *Kármántól* a *Fanni hagyományait* (1794) egy kisebb terjedelmű eredeti regénynek tekinthetjük és valószínűleg az lett volna a töredékben maradt *Fejvesztesség* is (1794). Az eredeti regények közé lehet sorolni *Szekér Joachim Magyar Robinsonját* (1808), mely csak indítékot vesz a világhírű angol munkától, cselekvénye a magyar író saját alkotásának tekinthető.

Verseghy Ferenc regényei (*Kolomposi Szarvas Gergely* 1804, *Báró Külneki Gilméta* 1808, *Gróf Kaczejfalvi László*, avagy a természetes ember 1808, *Vak Béla* 1812, *Almarék erdélyi herceg* 1813) sokkal csekélyebb hatást tettek, mint a *Dugonics* regényei, amelyeket pedig értékben nagyon-nagyon felülmúlnak. Úgy látszik, nem az esztétikai érték döntött, hanem *Dugonics* türelmetlen, valósággal dühöngő nemzeti érzése. Eredetiség tekintetében egyformán állnak. Itt is találunk teljes fordításon kívül átdolgozást, némi eredetiséggel, főképp két fő munkájában (*Kaczejfalvi, Külneki*), noha ezek eredeti gyanánt jelentek meg.

¹ *Beöthy Zsolt*: A szépprózai elbeszélés. I—II.

² *Beöthy-Badics* i. m.

Fölemlítem még Kisfaludy Károly *Tihamérját* (1825), mert egy terjedelmes novella és a regény közt nincs nagy szakadék, annyira nincs, hogy Toldy egyenesen regénynek nevezi.¹ Ez esetben akár az első magyar történeti regénynek is nevezhetni, mert hiszen Dugonics nem vehető komolyan.

Név szerint nem említek fel több munkát, ami azonban nem annyit jelent, hogy már végeztem. Éppen nem. Csak napjainkban tártak fel előttünk egy gazdag regényirodalmat, amelyről irodalmunk története eddig nem vett tudomást. Mintegy 40 lovagi és rémregényről van itt szó, vagy négy évtized terméséről, körülbelül 1786—1824-ig.² Én magam nem ismervén őket, tudomásul veszem, hogy az ismertető szerint csupa fordított vagy idegent utánzó silányság. De ha így van is, a magyar regény evolúciójában mégis jutott nekik szerep, már csak nagy számuknál fogva is.

Ime vázlatos képe regényirodalmunk első korszakának (1772—1832). Az én összeállításom kétségkívül hiányos, meglehet, hogy nagyon hiányos és még így is vagy 70 regényről van tudomásom, köztük néhány eredetiről és több olyan fordításról, amelyet a kortársak eredetinek tartottak. Sok üres szalma, de akad nem egy beces mag is. Emellett hiba volna a novellát teljesen figyelmen kívül hagyni, mikor már a XVIII. század végén is nem egy novellagyűjtemény nyeri meg a közönség kegyét; mikor Fáy maga is ezek írásával készül elő a regényre; mikor Kölcsey egy novellája (A vadászlak 1837) már nem közönséges erővel mutat rá a vármegyei igazságtevés borzalmaira, úgy hogy Pintér Jenő méltán nevezi a *Falu Jegyzője* nevezetes előfutárjának.³

A dolog tehát úgy áll, hogy 1772-től kezdve egy eleven regényirodalmi élet áll előttünk, amelyben nem példátlan, hogy egyetlen regényből több ezer példány fogy el; hogy egy külföldi regény rövidesen több fordításban jelenik meg és amikor bizonyos, hogy 30 évig a legnagyobb sikerek e műfajnak jutnak, felülmulva e tekintetben a *Peleskei Nótáriust* is. Joggal mondja Beöthy Zsolt a megújulás kora íróiról: Csak a regénynek mily változatos típusait honosítják meg, először adva ezek között nálunk helyet olyanoknak is, melyek minden mellékes célzat nélkül csakis költemények kívánnak lenni s egyedül költői hatásra törekszenek.⁴

¹ Magyar Költők Élete.

² György Lajos: Egy fejezet regényirodalmunk történetéből. Egy. Phil. Közlöny, 1913.

³ Pintér Jenő: A magyar irodalom története. Bessenyei György felépésétől Kazinczy Ferenc haláláig. 1913, II. 161.

⁴ Beöthy i. m. II. 366.

Már most hogyan segítette elő mindez a *Béltékylház* és az utána következő regények keletkezését? Mindenekelőtt megteremtette azt a folytonosságot, amely szükséges ahhoz, hogy kiváló munkák jöjjenek létre. A *Kartigám*, *Kasszandra*, *Etelka* stb. sikere buzdító hatással volt; ahol a közönség szeret regényt olvasni, ott az írók szeretnek regényt írni s ha eredetét nem tudnak, legalább fordítanak.

A társadalom rajza se hiányzik már. Nem szólva *Etelkáról*, mely a mult leple alatt a jelennek szól, II. József reformjai ellen izgat, *Fanni Hagyományai*ban megtaláljuk a korabeli középnemesi társadalom felfogását, mely Fanni bukását okozza. Ugyanez időbe esik Szentmiklósi Timotheustól *A jó nevelésnek tükröre* (1791), amelynek célját könnyebb meghatározni, mint műfaját. Regény vagy mese, a magyar Utópia --- mondja róla Beöthy. Ez utóbbi nevet kétségkívül megérdemli, így nevezi maga a szerző is cselekvénye színhelyét, de csekély terjedelme és sovány cselekménye miatt nem igen nevezhető regénynek. Szerzője egyetlen célja eszméket hirdetni, ostromozni a vallástalanságot, de nemkevésbé a türelmetlen vallási vakbuzgóságot, tétlenséget, nemesi gögőt, mértéktelenséget evés-, ivás-, ruházatban. Közel áll tehát Verseghyhez, akinek két főregénye tele van társadalmi eszmékkel. Folyton érezzük, hogy szerzőjük nemcsak mulattatni akar, hanem a természetes és nemzeti nevelés, demokrácia, egyenlőség, vallási türelem stb. eszméit hirdeti és ellenkezőjüket ostromozza. Nem adja oly teljes képét a magyar társadalomnak, mint Fáy regénye, mert nála váltakozik a magyar élet külföldivel, valóság a képzelt, eszményi világgal, az utópiával, mint Császár Elemér mondja. Kétségtelen azonban, hogy ezek mellett a XIX. század elejének magyar társadalmából is kapunk hű képeket. Nemcsak itt, hanem másutt is. Maga Fáy, aki Verseghy két főregénye megjelenésekor már maga is író, novelláiban 1818 óta foglalkozik társadalmi kérdésekkel; a *Különös testamentumot* Badics első társadalmi beszélyünknek nevezi. A nevelés hibái, női kalandorok, a nálunk megtelepedett és meggazdagodott idegen gögje, a nőtlen élet unalma, a kincsásás babonája stb. olyan erővel jelennek meg Fáy novelláiban, hogy efféle társadalmi rajz tekintetében első regénye már inkább csak terjedelemre nézve jeient újat.

*Fanni Hagyományai*ban a társadalom rajzánál még fontosabb a mély pszichológiai elemzés, amelyre nézve sokáig első helyet foglal el irodalmunkban, viszont a történelmi regénynek nem megvetendő előzménye *Tihanér*, amely alig 8—10 évvel előzi meg *Abafit* és *Zölyomít*, Jósika első, történelmi regényeit. Széchenyi 1830-ban a *Hittel*, 1831-ben a *Világgal* rázta meg nemzetét és míg előbb a nagy reformátor Fáy meséiből merítette az első ösztönzést, viszont most ő hatott

ennek első regényére, mely a következő évben (1832) jelent meg. Hatvan évi előkészület után az első terjedelmes magyar regény, amelyet eredetinek ismerünk.

Ezzel megkezdődik a magyar regény új korszaka, amelyben már ismert szerzők eredeti munkáival van dolgunk. Az eredetiség természetesen nem zárja ki a külföldi hatást, amit már mindjárt itt számitásba kell vennünk. (Jósika-Walter Scott, Karthauzi-Sainte-Beuve stb.)

Ilyen módon én nem látok abban valami csodálatost, törvény alá nem foghatót, ha a magyar regény virágkorára jutott nem másfél évtized alatt, mint Császár mondja, hanem 75 év alatt, mint én vallom. Sem az előkészület ideje, sem a talaj szükséges megmunkálása nem hiányzott. «E felvirágzás hosszú, nyomon kísérhető fejlődés eredménye», «a megelőző törekvések lassú munkája érlelte meg.» (Császár szavai.)

De vajjon lehet-e fix kiindulópontot megjelölni? Nem jelenti-e az evolúció éppen a soha meg nem szűnő, örökös fejlődést? Hiszen pl. a természetrajz odáig is visszamegy, hogy a madarak a hüllőktől származnak, aminek nálunk megfelel az, hogy egyik műfaj a másiktól keletkezett, pl. a dráma az epikából. Nem szükséges ilyen messzire visszamenni. A regény nem nálunk, hanem külföldön alakult ki, mi készen vettük át s az első átvett munka indítja meg nálunk azt a folyamatot, amely Eötvös, Kemény, Jókai stb. regényeihez vezet.

A görög dráma evolúciója kevésbé érdekel bennünket, rövidebben szölok róla. Croiset szerint a tragédia a néplelekben lassan és sokáig érlelődött. A szentélyekben a legrégebb idők óta voltak vallási előadások, eltagadhatatlan drámai jelleggel. A tragédia kétségtelenül vallási eredetű; a dithyramb előjátékából elhagyták a szatirikus elemet, az elbeszélő átalakult színésszé, elbeszélése pedig szabályszerű cselekvénnyé. E mozzanatok mindegyike hosszú fejlődés eredménye, úgy hogy a tragédia lappangó állapotban már régóta létezett, amikor a VI. században megalakult. Ekkor már a hatás elég eszközével bírt s a közönség kegyét eléggé élvezte ahhoz, hogy tehetséges költőket hívjon életre már Aischylos előtt. Thespis, majd Choerilos, Pratinos, Phrynichos készítették elő a nagy felvirágzást. Amellett azonban tudjuk, hogy a tragédia az epopeához kapcsolódik, ősei közé kell számítani Homerost és a ciklikusokat is.¹

Ime, e sorok a görög tragédiára nézve se igazolják a hirtelen, előkészület nélküli felvirágzást.

¹ Maurice Croiset: Histoire de la littérature grecque. III. Paris, 1891.

Elmondottam ezeket, mert úgy érzem, hogy tudományunk érdekei ellen cselekszünk, ha egy törvénytől akarjuk megfosztani, kellő ok nélkül. Hiszen az csak hasznára van itéletünknek, ha tudjuk és szem előtt tartjuk, hogy egy nemzet irodalma sem kezdődik remekművekkel; hogy minden műfajnak is lassú érlelődés, fejlődés az útja; tehát itt is csak elegendő idő múlva találhatunk becses alkotásokat; hogy érni kell magának a tárgynak is, amely egy csapásra nem tehető költőivé, ezért a nagy költők nem keresik az egészen új tárgyakat, hanem olyanokat, amelyeken már mások is próbálgatták erejüket; hogy evolúciója van minden egyes költőnek, írónak is, senki se adhatja egyszerre a legjobbat stb.

Az engem nem bánt, ha támogatásért a természettudományokhoz fordulunk; arravalók a gazdag rokonok. Az evolúciót pedig védem, mert benne látom a szellemi világ nagy törvényét.

SZIGETVÁRI IVÁN.